

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH VA SHAKLLANTIRISH

Tursunova Nilufar Turdiyevna

Toshkent Amaliy fanlar universiteti

Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.8058326>

ARTICLE INFO

Received: 11th June 2023

Accepted: 19th June 2023

Online: 20th June 2023

KEY WORDS

Maktabgacha ta'lim muassasalari, rivojlantirish, tarbiyachi, kasbiy uzluksiz ta'lim.

ABSTRACT

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar nutqini rivojlantirishda asosiy va yetakchi o'rin tutuvchi jihat bu kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishdir. Bunda nutqni rivojlantirish jarayoniga innovatsion ta'lim texnologiyalarini tatbiq etish muhimdir. Maqolada bolalar nutqini o'stirishda qo'llaniladigan samarali usullarning afzalliklari o'rganilgan.

Bugungi kunda mamlakatimizning taraqqiyoti, istiqboli, farovonligi, ma'naviy yuksalishi, jahonning eng rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olishi - bilimli, yuqori intellektual salohiyatli, qalbiga va ongiga ezgu fazilatlarni mujassamlagan yoshlarga bog'liq hisoblanib, har jihatdan yetuk va sidqi dildan xizmat qiladigan, fidoyi, imonli avlodni voyaga yetkazish, o'qitishni sifatli va mazmun jihatdan yuqori pog'onalariga olib chiqish avvalo tarbiyachi murabbiylar zimmasiga sharafligi va ayni damda mas'uliyatli vazifani yuklaydi.

Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi ta'lim-tarbiya jarayonida ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish, muassasalarni zamonaviy bilimlarga ega tarbiyachilar bilan to'ldirish hamda ularda kasbiy malaka, faoliyatga nisbatan ijodiy yondashuv hissini qaror toptirish, uzluksiz ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biridir. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida qayd etilganidek, maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha malakali tarbiyachi va pedagog kadrlar bugungi kunda uzluksiz innovatsion izlanishda bo'lishi, fikrlashi, shuningdek, MTM larda ham ilg'or g'oyalarni shakllantirish asosida faoliyat ko'rsatishi zarur.

Erta maktabgacha yoshdagi bolalar nutqi situatsion xarakterga ega, u imo-ishoralar va mimikalarga boy va faqat muayyan vaziyatda tushuniladi. U keyinroq, asorat tug'ilganda bog'lanadi va yanada aniq va tushunarli gapirishga majbur qiladi.

Ushbu bosqichda passiv so'z boyligiga ega 3 yosh va undan katta bolalar uchun ko'proq mos keladi. Ushbu so'zlarni faollashtirish va yangilarini o'rganish uchun quyidagi tavsiyalarga amal qilish kerak:

1. Guruhlarda so'zlarni o'rganish: ovqat, kiyim-kechak, hayvonlar. Shu bilan birga, har bir obyektning maksimal ma'no bilan to'ldirib, xarakterlang

2. So'zlarni xotirada mustahkam bo'lishi uchun ularni takrorlash va suhbatda qo'llash. Bolani so'zlarni va iboralarni takrorlashga o'rgatish.
3. Sinonimlar (ma'nosi o'xshash so'zlar), antonimlar (ma'nosi qarama-qarshi so'zlar) qo'llanilishi. Ob'ektlarni taqqoslash orqali ularning farqini ko'rsatish.
4. Bolaga kitob o'qish lug'atni folklor iboralari va so'zlari bilan to'ldirishga yordam beradi.
5. So'zning noaniqligini tushuntirish (yozuv uchun qalam, eshik tutqichi).
6. Har safar suhbat jarayonini murakkablashtiring, boladan aniqroq bayonotlarni talab qiling.

Shunday qilib, agar biz bolalarni maktabgacha ta'lim muassasasiga moslashtirish jarayonida nutq va muloqotni rivojlantirish muammolarini har tomonlama hal qilishni ta'minlasak, bu o'quvchilarning moslashish vaqtini qisqartiradi va ish samaradorligini oshiradi, deb taxmin qilish mantiqan to'g'ri bu sohada. Bunda bolaning ijtimoiy va intellektual rivojlanishida qiyinchiliklarni bosib o'tish uchun birinchi navbatda bolalarning kommunikativ kompetensiyasini, lingvistik va interaktiv metodlardan foydalangan holda boshqalar bilan munosabatlarni o'rnatish qobiliyatini rivojlantirish kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturida belgilangan bolalarga ta'lim berishda kompetentsiyaviy yondashuvning muhim qismi sanaladi. 6-7 yoshli bolaning umumiy muhim kompetentsiyalari sifatida birinchi navbatda, kommunikativ kompetentsiya, ya'ni muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko'nikmasini shakllantirish belgilangan. Shunday ekan, MTTda har bir ta'limiy faoliyat mazmunida bolaning nutqini o'stirish va rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantirish asosiy vazifa hisoblanadi. Bola yangi bilimlarni o'yinlar va didaktik vositalar asosida o'zlashtirganida samaradorlik yuqori bo'ladi. Ya'ni badiiy adabiyotni oddiy o'qib berishdan ko'ra innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llagan holda faoliyatga tatbiq etish har bir bolaning nutqini rivojlantirish jarayonini ta'minlaydi, tezlashtiradi va shu bilan ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Buning uchun maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning yangi texnologiyalarini ishlab chiqish va jarayonda faol qo'llash talab etiladi.

Aynan MTTda nutq o'stirish jarayonida badiiy adabiyotning o'rni beqiyosligini e'tirof etgan holda, badiiy asarlarni yangi texnologiyalar vositasida bolalarga o'rgatishning samaradorligi yuqori ekanligini kuzatdik. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish ko'p jihatdan quyidagilarning to'g'ri hal etish bilan bog'liq:

- nutqni rivojlantirishga doir didaktik materiallar tarkibiga ota-onalar, tarbiyachining ma'lum maqsadga qaratilgan nutqi, bolalarga o'qib yoki aytib beriladigan ertak, she'r, qo'shiqlar, hikoyalar muntazam kiritilishi;
- ta'limning didaktik materiallarni foydalanadigan tarzda zamonaviy tashkil etilishi;
- ta'limiy o'yinlarda bolalarning faol nutqiy muloqotda bo'lishini ta'minlash.

Shunday qilib, an'anaviy ravishda badiiy asarlarni o'qib berishdan ko'ra innovatsion shaklda badiiy asar bilan tanishtirishning amaliy afzalliklarini tasniflaymiz. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun an'anaviy ta'limiy faoliyat tarbiyachining hikoya qilib berishi, o'qib berishi va takrorlatgan holda yod oldirishini tan oladi. Ammo tajriba shuni ko'rsatadiki, bolalar tarbiyachining hikoyasini kichik o'zgarishlar bilan takrorlaydilar, hikoyalar oddiy so'zlar vositasida talqin qilinadi xolos. Shuning uchun, hikoyani o'qib berish jarayoni nihoyasiga yetgach, bolalardan qayta hikoya qilib berish emas, shu hikoya asosidagi aralash kartinkalarni magnitli doskaga o'z o'rniga ko'ra terib chiqishini talab etish kerak. Ular

voqealar ketma-ketligiga ko'ra rasmlarni izlab topish jarayonida nafaqat nutqi balki, diqqati, kuzatuvchanligi, mantiqiy fikrlashi rivojlanadi. O'zlari hosil qilayotgan hikoya kompozitsiyasini kuzatish tarbiyalanuvchilarni faollashtiradi va yangi so'zlar bilan tasvirlashga urinadi. Ushbu faoliyat bolalarni zerikishdan himoya qiladi, butun guruhni qayta hikoya qildirishga imkon bo'lmagan taqdirda, bu usul vositasida barcha bolalar ish jarayoniga jalb etiladi. Ayniqsa tarbiyachi asosiy ijrochi roldan kuzatuvchi darajasiga statusini o'zgartirishi bolalarga erkinlik beradi.

Shundan kelib chiqib, maktabgacha yoshdagi bolalarning izchil nutqini shakllantirish va faollashtirish uchun an'anaviy usul va metodlar bilan bir qatorda quyidagi innovatsion texnologiyalar qo'llaniladi:

1. Vizual modellashtirish texnologiyasi.

2. AKT texnologiyalari.

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitishda vizual modellashtirish samaralidir.

Ushbu usul yordamida tarbiyachi va bola soddalashtirilgan sxematik tasvirlar, belgilar yordamida ob'ektlar, hodisalar, harakatlar, tushunchalar, epizodlarni tasvirlaydilar. Vizual modellashtirish bolalarga turli xil bilimlarni yetkazish usuli sifatida ajralib turadi. Shuningdek ularning aqliy va nutq qobiliyatlarini rivojlantirish vositasi sifatida muvaffaqiyatli ishlatiladi. Yuqorida keltirganimiz "Rasmlarning o'rnini top" o'yini vizual modellashtirishga misol bo'la oladi.

2. Psixologlarning ta'kidlashicha, bolalarga kompyuterda, katta ekranda namoyish etiladigan har qanday yangi ma'lumot jozibali hisoblanadi. Zamonaviy bolalar ba'zida ma'lumotlarni oddiy eshitganidan ko'ra kompyuter texnologiyalari vositasida tezroq o'rganadilar. Birgina misol, eshitgan hikoyasi personajlarini yodidan ko'tarilishi mumkin, lekin multfilm qahramonlarini uzoq muddat eslab qoladi. Shuning uchun bugungi kunda maktabgacha ta'limda AKTdan foydalanish zarurati aniq. Nutqni rivojlantirish uchun ta'limiy jarayonda AKTdan foydalanish juda keng imkoniyatlarni taqdim qiladi. Xususan, elektron resurslar yordamida badiiy asar matnini eshitish bolalarga monotonli hikoyadan ko'ra ta'sirliroqdir. Chunki elektron resursda musiqa qo'shish va qushlar, suv, shamol ovozi kabi vositalardan foydalanish matn samaradorligini ta'minlaydi. AKT asosida tinglangan matnlarga ham bolalar hozirjavoblik va qiziqish bilan javob beradi. Nutqni rivojlantirishning asosiy vazifalari - so'z boyligini boyitish va faollashtirish, nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish, izchil nutqqa o'rgatish maktabgacha yosh davrida hal qilinishini inobatga oladigan bo'lsak, ijodiy ta'lim texnologiyalariga alohida e'tibor qaratish lozim. Xususan, nutq o'stirish faollik markazini badiiy qo'llanmalarga va didaktik materiallarga boy tarzda jihozlashga e'tibor berish kerak. Bolalar nutqining barcha qirralarini rivojlantirishga yo'naltirilgan mavzuga mos syujetli rasmlar to'plamlari, sahnalashtirishga mo'ljallangan o'yinchoqlar to'plamlaridan, bosma didaktik o'yinlardan tashkil topgan metodik bankni yaratish tarbiyachi zimmasidadir. Badiiy adabiyot bilan tanishtirish nutqni rivojlantirishda muhim rol o'ynashini e'tirof etgan holda, guruhlarda kitoblar burchaklari va "Aqlli kitoblar tokchasi" tashkil etilishi muhim. Chunki tarbiyalanuvchilar bunday materiallar bilan bevosita yangi taassurotlar, bilim, ko'nikmalar bilan tanishadi. Dialogik, hissiy jihatdan boy nutqi shakllanishi uchun qulay muhitda bo'ladi. Badiiy asarlar vositasida bolalarning nutqi va tafakkuri rivojlanar ekan, bir paytning o'zida bog'lanishli dialogga kirishadi, fikrlarini bayon etishga kirishadi. Bu bolaga

zavq va quvonch bag'ishlaydi, bu tuyg'ular nutqni faol idrok etishni rag'batlantiradigan va mustaqil nutq faoliyatini yaratadigan eng kuchli vositadir. Buni amaliyotda kuzatganimizda o'yinlar va samarali ta'lim texnologiyalari asosida nutq o'stirish mashg'ulotlari o'tkazilganida bolalarning faolligi, fikrlarini dadil asosda bayon qilgani, jarayonda zerikish bilmaganligi, lug'atida yangi so'zlarni qo'llaganligi, qiziqishlari tufayli yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishga ishtiyoq uyg'onganligi ma'lum bo'ldi. Bu esa MTTda bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda umumiy muhim kompetentsiyalarni shakllantirishning asosiy va zarur talabidir. Chunki maktabgacha ta'lim tashkiloti ishiga innovatsiyalarni kiritish maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish va isloh qilishning eng muhim shartidir.

References:

1. R.M.Qodirova. O'zbekiston bolalar bog'chalari va maktablarida bolalarga 5-6 yoshdan boshlab rus tilida dialogik nutqni o'rgatish. -T.: O'qituvchi, 1993.
2. Babaeva D.R. Nutq o'stirish metodikasi. O'quv qo'llanma. - T.: TDPU, 2016.
3. F.R.Qodirova. R.M.Qodirova. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ikkinchi tilni o'rgatish metodikasi. -T. 4.2004.
4. F.Хамроев Она тили ўқитишнинг самарали усуллари. Ўқитувчилар учун методик қўлланма. –Т.: Баёз нашриёти. 2018. 9-11б.
5. Қодиров М., Неъматов Ҳ. Менглиев Б. Ва бошқ. Она тили 8-синфлар учун дарслик. – Т.: Чўлпон. 2019. 6-8 б.